

IZYDOR Z SEWILLI *DE HAERESIBUS LIBER*

Tłumaczył i opracował ks. Mirosław CHOLEWA

Niewielkie dzieło *De haeresibus liber* Izydora z Sewilli († 636) stanowi ciekawy przykład literatury o herezjach - zestaw herezji - pochodzący z wizygockiej Hiszpani VII w. Nie jest ono oryginalne, opiera się na *De haeresibus* św. Augustyna oraz *Indiculus* Ps. Hieronima, które z kolei pośrednio lub bezpośrednio nawiązują do greckich katalogów herezji. Widzimy w nim również, typową dla Izydora, skłonność do szukania etymologii.

Obok tego dzieła spotkamy u Izydora zestaw herezji w ósmej księdze *Etymologii*. Pod tekstem poszczególnych haseł *De haeresibus* podajemy przekład równoległych fragmentów *Etymologii*.

W komentarzu podajemy najpierw źródło skąd czerpał Izydor, następnie podstawowe wiadomości o danej herezji, lub też odsyłamy do jednej z dostępnych w języku polskim historii Kościoła starożytnego.

Najmniejsze dzieło św. Izydora z Sewilli jako pierwsze ukazuje się całościowo w języku polskim.

* Źródła:

IZYDOR, *De haeresibus* - A.E. VEGA, S. Isidori, *De haeresibus liber*, *Scriptores Ecclesiastici Hispano-Latini Veteres et Medii Aevi* 5, Escorial 1940 (ed. princeps). Por. CPL 1201. - *PLSuppl* 4, 1970, 1815 - 1820.

- *Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W.M. LINSDAY, 1-2, Oxford 1966; *Etimologias*, ed. J. OROZ RETA, intr. Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ, Madrid 1982-1983 (BACr 433-434).

Sententiarum libri III - PL 83,537 - 738. J.R. MELLÁ, w: *Santos Padres Españoles*, 2, Madrid 1971, 215 - 525.

- *De fide catholica contra Iudeos* - PL 83,449 - 538.

PS. HIERONYMI, *Indiculus de haeresibus*, PL 81,636 - 644. Por. CPL 636.

AUGUSTYN, *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus* - PL 42,21 - 50. CChrL 46, 1969, 283 - 358.

Stosowane skróty źródeł:

H - Herezja

E - Etymologie

S - Sentencje

De haeresibus - AUGUSTYN, *De haeresibus ad Quodvultdeum liber unus*.

Indiculus - PS. HIERONIM, *Indiculus de haeresibus*.

ŚWIĘTEGO IZYDORA, BISKUPA SEVILLI

KSIĘGA O HEREZJACH

Teraz będziemy omawiali myśli i zdania niewiernych heretyków.

Najpierw dokładnie określimy jaka jest różnica pomiędzy prawowiernym a schizmatykiem.

PRAWOWIERNYM (ORTHODOXUS) lub katolikiem jest człowiek wyznający prawdziwą wiarę i którego życie jest godne pochwały. "Prawowierny" po grecku znaczy "mąż prawej chwały". Żymi katolikami są ci, którzy są chrześcijanami tylko z nazwy, w czynach jednak odbiegają od nauki chrześcijańskiej. Oni, ponieważ nie żyją według Ewangelii, gdy powstanie pokusa, łatwo gubią swoją wiarę, którą uprawiają jedynie słowem¹.

HERETYKAMI natomiast nazywają się ci, którzy mają fałszywe poglądy o Bogu, o stworzeniu, o Chrystusie lub o Kościele, a zdemaskowani bronią przewrotności nowego błędu z upartą złością².

¹ Na pojęcie katolika składają się dwa elementy: prawidłowa wiara i życie według niej.

² Na pojęcie heretyka składają się według podanego tu i poniżej określenia następujące elementy:

a) Niewłaściwe rozumienie Pisma Świętego, szczególnie nieumiejętność odczytywania figur (typów) oraz sensu literowego (cielesnego) od sensu duchowego - ten ostatni element podkreśla Izidor w opisie niektórych herezji (np. H 10, H 11).

b) Staranie się, by odkryć rzeczy zakryte, niemożliwe do poznania.

c) Niewłaściwe nastawienie badawcze (zacierzwienie).

d) W *Etymologiach* VIII 4,1n. podaje jeszcze jeden powód powstania herezji: "Słowo herezja pochodzi w języku greckim od wyboru, bo każdy wybiera sobie to, co wydaje mu się lepsze... Stąd herezja nazwana została słowem greckim dla wyjaśnienia wyboru, ponieważ każdy wybiera według swego upodobania coś do ustanowienia lub przyjęcia".

Izidor podkreśla znaczenie właściwego rozumienia Pisma Świętego (E VIII 5,70): "Ktokolwiek inaczej przyjmuje Pismo Święte niż domaga się tego zamysł Ducha Świętego, który napisał Biblię, to chociaż nie odłączył się od Kościoła, to jednak może być nazwany heretykiem".

W *Sentencjach* znajduje się rozdział *O Kościele i o herezjach* (1,16). Izidor rozgranicza wyraźnie między poganami i heretykami: "Kościół święty stara się usilnie przeciwstawiać mądrość i cierpliwość przeciw zawziętości pogan i heretyków..." (S 1,16, 4).

"Poganin i heretyk: pierwszy to ten, który nigdy nie był z ludem Boga, drugi, ponieważ odszedł od ludu Bożego..." (S 1,16,14).

Izidor wskazuje także pozytywne skutki herezji: "Skutkiem błędów nauki heretyckiej jest rozszerzanie się Kościoła, albowiem dawniej istniała tylko prosta

SCHIZMATYKAMI są ci, którzy mają słuszne poglądy w sprawach wiary, z powodu jednak powstania jakichś sporów zostali oddzieleni od braterskiego związku po zerwaniu wspólnoty pokoju. A zatem o tamtych [heretykach] wiadomo, że błędzą w sprawie miłości Boga, bo przewrotnie sądzą o Bogu, tak ci [schizmatycy] uchybiają miłości bliźniego³.

Heretykiem staje się, gdy nie bardzo rozumie tajemnice wyrażone w figurach Pisma św. albo gdy nie widzi różnicy między prawdą historyczną a sensem duchowym; albo gdy przez ciekawość umysłu z chciwością rozkoszuje się poznawaniem rzeczy ukrytych. Ich właśnie poszczególne błędy pełne bluźnierstw, jak mogliśmy, opisaliśmy, aby wierzący mogli być bardziej ostrożni, gdy zostaną odstonięte ślepe i głupie sekrety bezbożnych.

wiara. Z powodu (pojawienia się) heretyków rozpowszechnili się nauczyciele wiary... Albowiem wtedy jaśniej objawia się twierdzenie o prawdziwości, gdy ujawniają się jakiegokolwiek różnice zdań" (S 1,16 5).

Akcentuje znowu potrzebę zrozumienia Pisma Świętego: "Co jest przyczyną herezji, z powodu której ona powstała? Dla doświadczenia wiary. Drogą zaś do jej powstania jest niezrozumienie Pisma Świętego" (S 1,16 8).

Następnie podkreśla oderwanie się od wspólnoty i ich zacierzowanie: "Kim są heretycy, jeśli nie tymi, co porzuciwszy Kościół Boży, wybierają prywatne wspólnoty" (S 1,16 7). "Heretycy z ogromnym zapalem uczą swych kłamstw i gwałtownie walczą aby nie dojść do jedności Kościoła..." (S 1,16 9).

Są oni odłączeni od Kościoła i dlatego ich dobre czyny są bez znaczenia: "Dobre dzieła, które czynią heretycy i ich sprawiedliwość nic im nie pomaga, jak o tym zaświadczył Pan przez Izajasza: «Nie pamiętasz o Mnie [...]. Objawię Ja twoją sprawiedliwość i twoje uczynki nieużyteczne» (Iz 57,11n)." (S 1.16 12).

"Heretycy, chociaż wypełniają Prawo i Proroków nie są jednak tym samym co katolicy i nie ma w ich zgromadzeniach Boga [...] z powodu błędów jednak i bezbożności zostaną odrąceni sprzed oblicza Boga i oddzieleni od wspólnoty ze sprawiedliwymi" (S 1.16 13).

Podsumowując stwierdzić należy, że określenia herezji podane przez Izydora w *De haeresibus*, *Etymologiach* i *Sentencjach* nie są jednoznaczne a czasami i sprzeczne. Wynika to także z tego powodu, że Izydor podaje dwa znaczenia słowa "haeresis": (1) chrześcijańskie - jak o tym była mowa i (2) używane w łacinie klasycznej: szkoła filozoficzna (*Słownik łacińsko-polski*, red. M. PLEZIA, t. 2, Warszawa 1962, 692). Stąd też znalazły się tu obok herezji chrześcijańskich szkoły filozoficzne.

Warto na koniec podkreślić kilka punktów: a) Heretyk to ten, który był w Kościele, ale odszedł od Niego w sposób świadomy i dobrowolny. b) Broni się przed powrotem do Kościoła, pomimo usilnych starań ze strony tego ostatniego. c) To ten, który zna Pismo Święte, ale nie przyjmuje go zgodnie z nauką Kościoła. d) Wybiera tylko pewne elementy nauki Kościoła, a inne elementy dowolnie wprowadza. Por. A. DĘBIŃSKI, *Heretyk*, EK 6, 1993, 750n, W. ŁASZEWSKI, *Herezja*, EK 6, 1993, 751n.

³ Izydor słusznie zauważył, że schizmatycy zachowują poprawne poglądy w sprawach wiary, ale nie mają pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim. Często, jak dodaje w *Etymologiach* VIII 3,5 wiąże się to u nich z poczuciem wyższości i pogardą do innych: "My jesteśmy sprawiedliwi, my uświęcamy nieczystych itd..."

1. ŻYDZI⁴ nie wierzą, że Chrystus jest Bogiem i odrzucają Nowy Testament.

E IX,2,52-53: Hebrajczycy zostali nazwani od Hebera, który był wnukiem Sema (Rdz 10,24). Izraelici zaś od Izraela syna Izaaka (Rdz 25,26.32,29). Albowiem patriarchą Hebrajczyków był Izrael, od którego otrzymało nazwy dwanaście pokoleń judejskich Izraela. Judejczycy otrzymali nazwę po odłączeniu się dziesięciu pokoleń. Albowiem przedtem nazywali się Hebrajczykami lub Izraelitami. Potem lud Boży podzielił się na dwa królestwa, stąd dwa plemiona, które miały królów z rodu Judy są nazywane Judejczykami. Pozostała część dziesięciu pokoleń, które ustanowiły sobie króla w Samarii, z powodu wielkości ludu zatrzymała pierwotną nazwę Izraela.

2. POGANIE⁵ zaprzeczają istnieniu jedyne go Boga i czczą stworzenie.

E VIII, 10,1: Poganie (*pagani*) są nazwani od wsi (*ex pagis*) ateńskich, skąd się wywodzą. Tam bowiem w dzikich miejscach i wsiach utworzyli gaje i bożyszczą i z takiego powodu otrzymali nazwę pogan. Poganami są ci, którzy są bez Prawa i jeszcze nie uwierzyli (w Boga). Nazwani są poganami (*gentiles*), ponieważ są takimi jak byli zrodzeni (*geniti*), to jest, jak byli uniżeni w ciele pod grzechem, to znaczy służący bożkom i jeszcze nie odnowieni (chrztem). Dlatego po raz pierwszy nazwali się poganami: sami nazwali się po grecku "ethnici". "Ethnici" po grecku tłumaczy się jako "poganie". Bowiem "ethnos" w języku greckim oznacza pogan. Po przyjęciu wiary ci z pogan, którzy uwierzyli, nie powinni być nazywani poganami, tak jak po przyjęciu wiary nikt nie może już być nazwany Żydem, o czym świadczy Paweł Apostoł, gdy mówi już do chrześcijan: "Ponieważ byliście poganami" (1 Kor 12,2), "gentes", to jest niewierzącymi.

⁴ Nazwa "Żydzi" odróżnia ich od chrześcijan (pochodzących często też z judaizmu) z nawiązaniem do ich niewierności względem Jezusa - nie uznali Go jako Mesjasza. Por. *De fide catholica contra Judaeos*, lib. 1,1,1; PL 83,449. Por. *Słownik Nowego Testamentu*, red. X. LÉON-DUFOUR, tł. K. A. Romaniuk, Poznań 1986, 711.

⁵ Termin "poganie" można wyprowadzić od łac. "gentes": "narody", hebr. "goyim", gr. "ethnikoi". W ten sposób Żydzi nazywali wszystkich nie-Żydów, a potem chrześcijanie wszystkich niechrześcijan. Określenie to charakteryzowało pogan od strony ich niechrześcijańskich przekonań religijnych. Por. *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 488.

3. SYMONIANIE⁶ zaprzeczają, że świat jest stworzony przez Boga i nie wierzą w przyszłe zmartwychwstanie ciał. To potwierdzają też SATURNIANIE⁷.

E VIII,5,2: Nazwa symonianie pochodzi od doświadczonego w sztuce magicznej Szymona, którego Piotr przeklął w *Dziejach Apostolskich* za to, że chciał on kupować od Apostołów za pieniądze łaskę Ducha Świętego (Dz 8, 18n). Mówią oni, że stworzenie jest powołane do bytu nie przez Boga, a przez jakieś niebiańskie siły.

4. MENANDRIANIE⁸ twierdzą, że świat został urządzony przez siedmiu aniołów bez zgody Boga.

E VIII,5,3: Menandrianie nazwani od Menandra, ucznia Szymona; oni twierdzą, że świat utworzony jest nie przez Boga lecz przez anioły.

5. BAZYLIIDANIE⁹ świadczą, iż jest 365 niebios.

⁶ W nauce symonian (od Szymona Maga, Dz 8,18-24) dochodziła do głosu gnostycka spekulacja, która była synkretyzmem religijnym dualizmu orientального, późnożydowskich prądów religijnych i niektórych pierwiastków chrześcijaństwa. Chociaż występuje różnorodność gnostyckich systemów, można stwierdzić wspólne zasadnicze poglądy. Podstawowy był u nich dualizm, tzn. przeciwstawienie Boga i wiecznej materii. Przyjmowali emanację z Boga eonów. Twórcą świata jest według nich demiurg gniewliwy Jahwe, prawodawca Starego Przymierza. Odkupienie polegało na pouczeniu przez Chrystusa, który tylko pozornie stał się człowiekiem lub zstąpił na człowieka Jezusa podczas chrztu w Jordanie. W nauce Szymona Maga ginął element chrześcijański, a były w niej syryjsko-fenicka mitologia oraz wschodni synkretyzm. Przejawiały się tu również początki gnostyckiej spekulacji. Symonianie utrzymywali się do IV wieku. Por. *De haeresibus*, H 1; *Indiculus*, II 1; J. DANIÉLOU, H.I. MARROU, *Historia Kościoła. Od początków do roku 600*, t. 1, Warszawa 1986, 59-67, 362 (Bibliografia); F. KOŁONIECKI, *Szymon Mag*, *PEB* 2, 580n; *Dzieje Piotra*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, tł. Z. Romanowiczowa, Londyn 1955, 146; H. LÜTHI, *Siemonie*, *LThK* 9, 1964, 774n; *Szymon Mag*, *SWP* 365.

⁷ Por. *Indiculus*, H 1. Na czele właściwych gnostyków Ireneusz umieścił Saturnila i Bazylidesa, jako uczniów Menandra, który z kolei był bliskim Szymona Maga. Saturnil żył w Antiochii, twierdził iż Chrystus miał pozorne ciało, odrzucał małżeństwo. Por. DANIÉLOU, MARROU, *dz. cyt.*, 64.

⁸ Por. *De haeresibus*, II 2. Menander urodził się w Samarii pod koniec I wieku, był uczniem Szymona Maga, a nauczycielem Saturnila i Bazylidesa w Antiochii. Jego znaczenie polega na tym, że był ogniwem łączącym gnostycyzm przedchrześcijański i chrześcijański. Por. DANIÉLOU, MARROU, *dz. cyt.*, 64; ERHARTER, *Menander*, *LThK* 7, 1962, 265n.

⁹ Por. *De haeresibus*, H 4. Bazylides był gnostykiem aleksandryjskim z przełomu I i II wieku. Jego nauka była mieszaniną gnozy z elementami wierzeń żydowskich i platońskich. Świat powstał przez emanację z niezrodzonego Boga. Jezusa uważał za zwykłego człowieka, do zbawienia potrzebna jest tylko gnoza i odpowiednie kwalifikacje moralne. Sekta istniała do ok. 400 roku. Por. A. SZAFRAŃSKI - J.M. SZYMUŚIAK, *Bazylides*, *EK* 2, 1985, 147; *Bazylides*, *SWP* 90; J. QUASTEN, *Basilides*, *LThK* 2, 1958, 39.

E VIII 5,4: Bazylidianie nazwani od Bazylidesa, który między innymi bluźnierstwami zaprzeczył, że Jezus cierpiał.

6. *NIKOLAICI*¹⁰ wpadli w przekłętą nieobyczajność, zamieniają wzajemnie związki małżeńskie i twierdzą, że świat i stworzenie nie jest wykonane przez Boga lecz przez jakieś fikcyjne siły.

E VIII 5,5: Nikolaici nazwani od Mikołaja (Nicolaus), diakona Kościoła jerozolimskiego, którego wraz ze Szczepanem i innymi ustanowił Piotr (Dz 6,5); on z powodu doskonałości opuścił żonę, że każdy kto chciał, z nią obcował; takie pożycie obróciło się w nierząd, gdyż zamieniali się nawzajem małżonkami. To ich ganił Jan w Apokalipsie mówiąc: "Lecz to masz, że nienawidzisz czynów nikolaitów" (Ap 2,6).

7. *GNOSTYCY*¹¹ i *BORBORYCIANIE*¹² uważają, że substancja duszy jest częścią Boga.

E VIII 5,6: Gnostycy z powodu doskonałości wiedzy chcieli się tak nazywać. Mówią, że dusza jest natury Boga, wymyślają w swych naukach Boga dobrego i złego.

8. *KARPOKRACJANIE*¹³ mówią, że Chrystus był tylko człowiekiem narodzonym z dwojga ludzi i nie uznają zmartwychwstania. Przyłączają się do tego *EBIONICI*¹⁴ i *TEODOCJANIE*¹⁵.

¹⁰ Por. *De haeresibus*, H 5. Nazwa herezji została dana od Mikołaja, prozelity z Antiochii (Dz 6,5) jednego z siedmiu opiekunów gminy w Jerozolimie. Nikolaici byli zwolennikami nauki o swobodzie obyczajów, która rozwijała się w chrześcijańskich gminach Efezu, Pergamonu, a także Tiatry. Por. J. MICHL, *Nikolaiten*, *LThK* 7, 1962, 976; DANIÉLOU, MARROU, dz. cyt., 61n.

¹¹ Por. *De haeresibus*, H 6. Patrz przypis 6. Por. H. RAHNER, *Christlicher Gnostizismus*, *LThK* 4, 1960, 1028n; W. MYZOR, *Gnostycyzm*, *EK* 5, 1989, 1201-1208.

¹² Por. *De haeresibus*, H 6. Borborycjanie byli gnostycką sektą III-IV wieku w Egipcie. Uznawali, że Chrystus miał pozorne ciało. Odrzucali naukę o powszechnym zmartwychwstaniu ciała oraz praktyki pokutne. Por. TEODORET, *Hereticorum formularum compendium* I, 13, *PG* 83, 361-364; EPIFANIUSZ, *Adversus haereses* I, 2, 3, H 26, *PG* 41, 336-337; J. MISIUREK, *Borborycjanie*, *EK* 2, 1985, 808; K. ALGERMISSSEN, *Borborycjanie*, *LThK* 2, 1958, 606.

¹³ Por. *De haeresibus*, H 7. Nauka karpokracjan powstała przez luźne powiązanie elementów religijnych z filozoficznymi. Uważali prawdopodobnie, że świat został stworzony przez Aniołów, Jezus był tylko człowiekiem. Dopuszczali do swobody moralnej. Por. HIPOLIT, *Philosophoumena* 7, H 32, *PG* 16, 3338n.; P. Th. CAMELOT, *Karpokratianer*, *LThK* 5, 1960, 1379; *Karpokrates*, *SWP* 245; DANIÉLOU, MARROU, dz. cyt., 65n.

¹⁴ Była to sekta judeo-chrześcijańska, której nazwa pochodzi od ruchu dobrowolnego ubóstwa. Działali głównie w Pella w Zajordanii, a przetrwali w Syrii do V wieku, lub może aż do inwazji Arabów w VII wieku. Uważali Chrystusa za człowieka, przyjmowali w eschatologii chilializm. Por. EPIFANIUSZ, *Panarion* I. 1. H 18, *PG* 41,

E VIII 5,7: Karpokracjanie nazywają się od Karpokratesa, który mówił, że Chrystus był człowiekiem zrodzonym w świecie przez związek obu płci.

E VIII 5,36: Ebionici nazwani od Ebiona. Są pół-Żydami i tak przyjmują Ewangelię, jak cielesnie (dosłownie) zachowują Prawo: przeciw nim pisał do Galatów Apostoł.

9. CERYNTIANIE¹⁶ podobnie mniemają. Zaprzeczają także, że Chrystus zmartwychwstał. Twierdzą, że również tysiąc lat po zmartwychwstaniu będą doznawali w ciele rozkoszy i rozpusty.

E VIII 5,8: Ceryntianie nazwani od Cerynta. Oni między innymi przestrzegają obrzezania i głoszą, że tysiąc lat po zmartwychwstaniu będą żyli w przyszłości w rozkoszach cielesnych. Dlatego są nazwani po grecku chilialści, a po łacinie millenaryści.

10. NAZAREJCZYCY¹⁷ mówią, że Chrystus jest Bogiem i na sposób cielesny (dosłownie) przyjmują Stary Testament.

E VIII 5,9: Nazarejczykami są nazwani ci, którzy chociaż uznają Chrystusa za Syna Bożego - jest On nazwany Nazarejczykiem (Mt 2,23 par.) od nazwy miejscowości - to jednak zachowują całe Stare Prawo.

11. EBIONICI¹⁸ mówią, że Chrystus jest jedynie człowiekiem i w sposób cielesny (dosłowny) przyjmują Prawo.

258; HIERONIM, *Epist.* 112, 13, PL 22, 924; *Ebionici*, PEB 1, 1959, 300n.; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 60; *Ebionici*, SWP 424; J. REUSS, *Ebioniten*, LThK 3, 1959, 634.

¹⁵ Teodotos działał w latach 160-170, jest zaliczany do szkoły walentynian. Być może od Teodotosa pochodzi monarchianizm. Potem jego poglądy reprezentował Paweł z Samosaty (patrz H 15). Por. N. BROX, *Teodotos*, LThK 10, 1965, 52; *Teodot*, SWP 374.

¹⁶ Por. *De haeresibus*, H 8. Cerynt żył w Azji Mniejszej u schyłku pierwszego wieku. Był zdecydowanym zwolennikiem judaizującego kierunku i reprezentował także nauki gnostyckie. Za stwórcę świata uważał on anielską istotę - demiurga. Jezus był dla niego tylko człowiekiem. W eschatologii był Cerynt chilialistą. Por. DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 62n.; H. RAHNER, *Kerinthos*, LThK 6, 19612, 120.

¹⁷ Por. *De haeresibus*, H 9. Nazarejczykami byli nazwani ci spośród Żydów, którzy wyznawali, że Jezus jest Mesjaszem. Później gdy zostali wraz z innymi Żydami wygnani około 130 roku przez Hadriana z Aelia Capitolina, przebywali w Syrii i nie żądali od innych chrześcijan zachowania przepisów Starego Testamentu. Por. Ebionici, H 8; J. SCHMID, *Nazoräer*, LThK 7, 1962, 854n.

¹⁸ Por. *De haeresibus*, H 10. Patrz ebionici, H 8.

12. *WALENTYNIANIE*¹⁹ między różnymi wstrętными tajemnicami twierdzą, iż Chrystus miał niebieskie ciało; nie przybrał ciała z Dziewicy lecz bredzą, że ciało przeszło przez nią jak woda przez rurę. Podobnie błędzą także w głupocie *SEKUNDIANIE*²⁰ i *BARDESANIC*²¹.

E VIII 5,11: Walentynianie nazwani od Walentyna, jakiegoś ucznia Platona, który wprowadził "eony", to jest pewne "wieki" na pochodzenie [tzn. jako źródło] Boga Stworzyciela; Chrystus także nie przyjął żadnego ciała z dziewicy, lecz jak twierdzą, przeszedł przez nią jak przez rurę.

13. *MARCJONIC*²² nauczają o dwóch początkach świata jakby o dwóch bogach, jeden jest sprawiedliwym twórcą i nagradzającym za uczynki; drugi jest obrońcą wiernych dusz i przebaczącym grzechy.

E VIII 5,21: Marcjonici nazwani od Marcjona, filozofia stoickiego, który podążając za poglądami Cerdona twierdził, że jest jeden dobry bóg i drugi sprawiedliwy, jakby dwie zasady: tego, który jest stwórcą i tego, który jest dobrym.

¹⁹ Por. *De haeresibus*, H 8; *Indiculus*, H 11. Walentyn był gnostykiem z przełomu I i II wieku, założył italską "szkołę" gnostycką. Uważa się jego naukę za punkt kulminacyjny spekulacyjnej hellenistycznej gnozy. Do jego szkoły (tzw. zachodniej) należeli m.in. Ptolomeusz, Herakleon, Sekundus oraz (do wschodniej) Bardesanes i Teodotus. System Walentyna zawiera bardzo rozwiniętą naukę o conach, lecz pod wpływem filozofii platońskiej dualizm ukazuje w łagodnej formie. Por. IRENEUSZ, *Adv. haer.* 3,11,3 PG 7,881; HIPOLIT, *Philosophoumena* 10, 13 PG 16, 3, 3428; W. MYSZOR, *Wstęp do PSP* 20, 1979, 48n.; *Walentyn*, SWP 386; H. SCHLIER, *Valentinianer*, LThK 10, 1965, 602.

²⁰ Sekundianie pochodzą od Sekundusa z Ptolemaid, który wraz z Teonasem z Marmaryki stał na Soborze Nicejskim po stronie Ariusza (patrz H 17) i odmówił podpisania symbolu nicejskiego. Por. K. BIHLMAYER, H. TÜCHLE, *Historia Kościoła*, Warszawa 1971, t. 1, 252n.

²¹ Bardesanici to uczniowie i zwolennicy doktryny syryjskiego pisarza Bardesanesa (154-222 rok) urodzonego w Edessie i wychowanego na dworze króla Abgara IX. Rozwinęli oni swoją działalność w okolicach Edessy w IV wieku. Ich doktryna łącząca elementy astrologiczne z manichejskimi jest trudna do odtworzenia. Być może opowiadali się za dualizmem i za wiecznością materii, przeczyli zmartwychwstaniu ciała i realności człowieczeństwa Chrystusa. Por. AGAPIOS, *Historia Powszechna* PO 5, 557-558; A. SZAFRAŃSKI, *Bardesanici*, EK 2, 1985, 30; *Bardesanes*, SWP 85; J. QUASTEN, *Bardesanes*, LThK 1, 1957, 1242n.

²² Por. *De haeresibus*, H 22; *Indiculus*, H 8. Marcjon był gnostykiem II wieku. Jego nauka to rodzaj synkretyzmu pogaństwa z chrześcijaństwem, skrajnie antyjudaistyczna. Głosił dualizm, doketyzm oraz teorię zbawienia duszy bez ciała. Przyjął jedynie część Ewangelii św. Łukasza i kilka listów św. Pawła. Por. *Marcjon*, SWP 277; H. RAHNER, *Markion*, LThK 7, 1962, 92n.

14. CERDONIANIE²³ zaprzeczają, że Chrystus się narodził, cierpiał oraz umarł zabity, lecz sądzą, iż udawał mękę. Mówią oni, że są dwie odmienne zasady twierdząc, że Bóg Prawa nie jest Ojcem Chrystusa ani dobrym lecz sprawiedliwym, Ojciec natomiast Chrystusa jest dobrym. Gardzą oni zmartwychwstaniem oraz Prawem.

E VIII 5,20: Cerdonianie nazwani od jakiegoś Cerdona; twierdzą oni, że są dwie różne zasady (principia).

15. FOTYNLANIE²⁴ albo PAULINLANIE²⁵ głoszą, że Chrystus nie zawsze istniał lecz otrzymał początek z Dziewicy.

E VIII 5,37: Fotynianie nazwani od Fotyna, biskupa Sirmium w Gallogrecji, który kontynuując herezję ebionitów twierdził, że Chrystus był poczęty z cielesnego związku Maryi i Józefa.

E VIII 5,29: Paulianie wywodzą się od Pawła z Samosaty, który mówił, że Chrystus nie zawsze był, lecz wziął początek z Maryi.

16. MANICHEJCZYCY²⁶ wymyślili że są dwie natury i dwie zasady dobra i zła, walczące między sobą. Wierzą, iż Chrystus nie jest narodzony z Dziewicy lecz miał pozorne ciało. Bluźnią przeciw prorokom i odrzucają Stary Testament. Gardzą także małżeństwem.

E VIII 5,31: Manichejczycy powstali od pewnego Persa, który nazywał się Mani. Wprowadził on pojęcie dwóch natur i substancji, tj. dobrą i złą oraz twierdził, że dusze emanują z Boga, jakby z jakiegoś źródła. Odrzucają oni Stary Testament, a Nowy przyjmują tylko częściowo.

²³ Por. *De haeresibus*, H 21. Cerdon wyszedł prawdopodobnie ze szkoły Szymona Maga (patrz H 3), a przybył do Rzymu za Hygina (138-142). Odmawiał synostwa Bożego Jezusowi i głosił dualizm. Por. IRENEUSZ, *Adv. haer.* I,27,1, PG 7, 687n; P. Th. CAMELOT, *Kerdon*, *LThK* 6, 1961, 119.

²⁴ Por. *De haeresibus*, H 44. Fotyn (310-376) był biskupem w Sirmium. Nie przyznawał Chrystusowi bytu personalnego, nie widział też różnicy między Ojcem, a Synem i nazwał Boga: Logo-Pater (Słowo-Ojciec). Chrystus byłby tylko człowiekiem adoptowanym przez Boga. Por. *Fotyn*, *SWP* 161n; S. LONGOSZ, *Fotyn*, *EK* 5, 1989, 417.

²⁵ Paweł z Samosaty († po 272) był biskupem Antiochii. Jego nauka jest formą sabelianizmu (patrz H 18): jedna Osoba Boża przybiera trzy aspekty - Ojca, Syna i Ducha Świętego. Chrystus nie jest Bogiem, a tytuł Syna Bożego jest tylko metaforą. Por. *Paweł z Samosaty*, *SWP* 320n.; A. van ROEY, *Paulinos*, *LThK* 8, 1963, 207.

²⁶ Por. *De haeresibus*, H 46; *Indiculus*, H 6. Manes od którego wywodzi się manicheizm urodził się na początku III wieku w Babilonii i ok. 23 roku życia wystąpił ze swoją nauką. Manichejczycy przyjmują doketyzm w chrystologii i dualizm w antropologii. Por. *Augustyn*, *SWP* 70n; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 153-158; H.-Ch. PUECH, *Mani*, *LThK* 6, 1961, 1351n.

17. *ARLANIE*²⁷ przeczą, że Trójca Św. jest jednej natury lub jednej substancji, lecz mniemają, iż Syn jest stworzeniem Ojca, zaś Duch Święty stworzeniem Syna. Ci także powtórnie chrzczą. I odwrotnie.

E VIII 5,43: Arianie powstałi od Ariusza Aleksandryjskiego, wschodniego kapłana, który nie uznając, że Syn jest współwieczny Ojcu twierdził, że są różne substancje w Trójcy Św. Przeciw temu rzekł Pan: "Ja i Ojciec jedno jesteśmy" (J 10,30).

18. *SABELLANIE*²⁸ mieszają osoby Trójcy św. mówiąc, że tym samym jest Ojciec przed narodzeniem się w ciele; tym samym narodzony Syn pochodzący z Dziewicy; tym samym Duch Święty, gdy zstępuje na poszczególnych apostołów.

E VIII 5,42: O sabelianach mówi się, że wywodzą się od Noeta, którego uczniem był Sabeliusz - od jego imienia najbardziej stali się znani; dlatego są nazwani sabelianami. Twierdzą oni, że jest jedna osoba Ojca, Syna i Ducha Świętego.

19. *MACEDONIANIE*²⁹, chociaż mówią, że Ojciec i Syn są jednej substancji jednak twierdzą, że Duch Święty jest stworzeniem.

E VIII 5,44: Macedonianie nazwani są od Macedoniusza, biskupa Konstantynopolitańskiego, przeczącego Bóstwa Ducha Świętego.

²⁷ Por. *De haeresibus*, H 49; *Indiculus*, H 36, Ariusz (256-336) został diakonem, a potem kapłanem Kościoła w Aleksandrii. Według niego Syn jest najwyższym ze stworzeń, ale nie jest prawdziwym Bogiem równym Ojcu: wręcz przeciwnie, jest różny od Niego. Syn dokonał stworzenia świata, z tym, że pierwszym jego stworzeniem jest Duch Święty. Bóg jest całkowicie transcendentny wobec świata. Por. J.M. SZYMUSIAK, *Arianizm*, *EK* 1, 1985, 911-915; J. LIÉBAERT, *Arianismus*, *LThK* 1, 1957, 842-848; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 200n.

²⁸ Por. *De haeresibus*, H 49; *Indiculus*, H 27. Sabeliusz (II-III) został wyłączony ze społeczności wiernych przez papieża Kaliksta I i przeniół się do Afryki. Według niego osoby w Bogu są tylko aspektami jednej Osoby Bożej, czyli występuje jedynie rozróżnienie pojęciowe. Por. *Sabeliusz*, *SWP* 350; R. LACHENSCHMID, *Sabellianismus*, *LThK* 9, 1964, 193; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 172n.

²⁹ Por. *De haeresibus*, H 52; *Indiculus*, H 30. Macedoniusz był biskupem Konstantynopola w IV wieku. Nauka macedonian głosi, że Duch Święty jest sługą Syna i został przez Niego stworzony. Por. DYDYM SLEPY, *De Trinitate* II,10, *PG* 39, 633; *Macedoniusz I*, *SWP* 270; J. GRIBOMONT, *Mekedonianismus*, *LThK* 6. 1961, 1313n; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 289.

20. ENKRATYCI³⁰ dopuszczają do swojej wspólnoty tylko wstrzemięzliwych i tych, którzy tak wyrzekli się świata, że nie posiadają na ziemi żadnej własności.

E VIII 5,25: Tacjanici nazwani od jakiegoś Tacjana, zwie się ich także enkratytami, ponieważ pogardzają ciałem.

21. APELLICI³¹ wymyślili, że Chrystus ukształtował ciało z elementów Wszechświata, i że niebo odzyskuje to, co powierzyło.

E VIII 5,12: Apellici, których założycielem jest Apelles, który uważał anioła, nie wiem jak pełnego chwały, za stwórcę Najwyższego Boga; uznając owego zapalczywego Boga Prawa Izraela twierdził, że Chrystus ukazał się nie jako Bóg prawdziwy, lecz jako pozorny człowiek.

22. APOLINARYŚCI³² wyznają, że Chrystus miał ciało bez duszy.

E VIII 5,45: Apolinaryści zostali nazwani od Apolinarego, który mówił, że Chrystus przyjął tylko ciało bez duszy.

23. NOECJANIE³³ twierdzą, że Bóg jest trzykształtny, mający jakby trzy części, które tworzą boską Trójcę.

E VIII 5,41: Noecjanie nazwani od jakiegoś Noeta, który uczył, że Chrystus jest tym samym co Ojciec i Duch Święty i przyjmuje Trójcę św. w

³⁰ Por. *De haeresibus*, H 53. Enkratyci to ruch, którego ważnym reprezentantem był Tacjan (II wiek), uczeń Justyna. Tacjan być może należał do syryjskich gnostyków, na co wskazuje dualizm i nauka o eonach podobna do walentyńskiej. Ponadto głosili oni ultrarygoryzm ascetyczny. Por. W. ŁYDKA, *Enkratyci*, EK 4, 1985, 1008; H. RAHNER, *Enkratiiten*, *LThK* 3, 1959, 892n.

³¹ Por. *De haeresibus*, H 23; *Indiculus*, H 18. APELLES był gnostykiem aleksandryjskim z II wieku. Chociaż należał do uczniów Marcjona, ale odrzucił jego dualizm i doketyzm. Apellici z ksiąg Nowego Testamentu uznawali tylko listy św. Pawła, uważali że Bóg jest całkowicie obojętny wobec świata; twórcą złego świata jest stworzony przez Boga demiurg. Poza tym wierzyli w preegzystencję dusz, odrzucali możliwość zmartwychwstania i realność ciała Chrystusa. Por. J. JAROSZEWICZ, *Apellici* EK 1, 1985, 742; *Apelles*, SWP 37n.; H. RAHNER, *Apelles*, *LThK* 1, 1957, 686.

³² Por. *De haeresibus*, H 55. Apolinary był biskupem w Laodycei syryjskiej (ok. 320-390). Podjął on próbę wyjaśnienia związku między ludzką, a boską naturą Chrystusa. Opowiedział się za niepełną naturą ludzką - miejsce duszy rozumnej zajął boski Logos, który dokonał w Nim zjednoczenia i stał się przyczyną działania. Dzięki temu zjednoczeniu trzeba widzieć w Chrystusie jedną naturę, jedną hipostazę i jedną istotę. Taka nauka przygotowała teren do monofizytyzmu, a potem do monotelezyzmu. Por. J.M. SZYMUSIAK, *Apolinaryzm*, EK 1, 1985, 774; *Apolinary*, SWP 43-45; H. de RIEDMATTEN, *Apollinarismus*, *LThK* 1, 1957, 716n.

³³ Por. *De haeresibus*, H 74. Noet pochodził ze Smyrny, a działał pod koniec II wieku jako biskup w Małej Azji. Pod ogólną nazwą monarchianizmu grupują się w historii dogmatów błędne nauki, negujące rzeczywistość Trójcy św. (patrz H 18). Por. B. KOTTER, *Noetos v. Smyrna*, *LThK* 7, 1962, 1018; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 123n.

nazwach zadań, a nie w Osobach. Stąd i nazywani są PATRIPASJANAMI³⁴, ponieważ mówią, że Ojciec został ukrzyżowany.

24. *ANTROPOMORFICI*³⁵ wierzą, że Bóg jest ukształtowany według kształtów ludzkich członków.

E VIII 5,32: Antropomorfici nazwani tak dlatego, że w prostoduszności chłopskiej sądzą, iż Bóg ma ludzkie członki które opisane są w Piśmie św.; "antropos" bowiem po grecku oznacza człowieka. Nie znają zdania Pana, który rzekł: "Bóg jest Duchem" (J 4,24); jest bowiem bezcielesny, nie wyróżnia się w Nim członków i nie posiada masy cielesnej.

25. *METANGISMONICI*³⁶ - tak jest Syn wewnątrz Ojca, jak naczynie mniejsze wewnątrz naczynia większego.

E VIII 5,47: Metangismonici dlatego przyjęli taką nazwę, bo "aggos" po grecku znaczy "naczynie". Twierdzą bowiem, że Syn był w Ojcu, jak naczynie mniejsze wewnątrz naczynia większego.

26. *KATAFRYGOWIE*³⁷ mówią, że Duch Święty został wylany raczej na nich, niż na Apostołów; powtórne małżeństwo uważają za rozpustę; krew dziecka zmieszana z mąką używają w sakramencie Eucharystii.

E VIII 5,27: Nazwa Katafrygowie pochodzi od prowincji Frygii, ponieważ tam oni wystąpili. Założycielem ich był Montan, Pryska i Maksymilla. Twierdzą oni, że Duch Święty zstąpił nie na Apostołów lecz na nich.

³⁴ Nazwa patripasianie pochodzi od łac. pater - ojciec i passio - cierpienie, męka. Wyznawali oni, że na krzyżu umarł nie Syn Boży lecz Ojciec, ponieważ nie odróżniali poszczególnych Osób Bożych w poszczególnych funkcjach. Por. H. CROUZEL, *Patripassianismus*, *LThK* 8, 1963, 180n.

³⁵ Por. *De haeresibus*, H 24. Antropomorfici to sekta o małym znaczeniu w IV wieku, zwana też, od swego założyciela Audiusza (†372) - audianami. Działali do końca V wieku w Syrii, Palestynie, Arabii, Mezopotamii i nad Morzem Czarnym. Przyznawali oni Bogu własność cielesną i duchową natury człowieka, niewłaściwie interpretując teksty Pisma św., a zwłaszcza słowa: "Uczyńmy człowieka na obraz i podobieństwo nasze" (Rdz 1,26). Por. Cz. BARTNIK, *Audianie*, *EK* 1, 1985, 1061; J. MISIUREK, *Antropomorfizm*, *EK* 1, 1985, 703n; H. GROSS, *Audianer*, *LThK* 1, 1957, 1025.

³⁶ Por. *De haeresibus*, H 58. Jest to bliżej nieznaną herezją.

³⁷ Por. *De haeresibus*, H 26. Założyciel katafrygów - Montan (ok. †175) wystąpił ze swoimi poglądami we Frygii w Azji Mniejszej, stąd też wywodzi się nazwa sekty "pochodzący z Frygii"; zwani też montanistami. Sekta przez niego utworzona miała charakter eschatologiczno-rygorystyczno-charyzmatyczno-ekstatyczny. Głosili bliski koniec świata, predestynacjonizm, byli rygorystami. Por. H. BACHT, *Montanismus*, *LThK* 7, 1962, 578-580; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 92n.

27. *AECJANIE*³⁸ lub *EUNOMIANIE*³⁹ uważają, że Syn jest niepodobny do Ojca, a Duch Święty do Syna. Mniemają, iż nie można poczytywać żadnego grzechu tym którzy trwają w wierze.

E VIII 5,39: Aecjanie zostali tak nazwani od Aecjusza. Tak samo eunomianie pochodzący od jakiegoś dialektyka, Eunomiusza, ucznia Aecjusza, stali się znani bardziej od jego imienia. Twierdzili, że Syn jest niepodobny do Ojca i Duch Święty do Syna. Mówią, że nie można przypisywać żadnego grzechu pozostającym w wierze.

28. *PRYSCYLLIANIE*⁴⁰ podobnie jak *sabelianie*⁴¹ mieszają Osoby Trójcy św. i dwunastoma znakami zodiaku odróżniają członki ludzkiego ciała. Mówią, że dusza ma tę samą naturę co Bóg, i dobrowolnie zstępuje przez siedem niebios oraz wstępuje do tego złego władcy, któremu przypisuje stworzenie tego świata, i od niego dusza jest posyłana w ciała.

E VIII 5,54: Pryscylianianie nazwani od Pryscyliana, który w Hiszpanii stworzył naukę złączoną z błędem gnostyków i manichejczyków.

29. *NOWACJANIE*⁴² potępiają drugie małżeństwo i odmawiają grzesznikom pomocy.

³⁸ Por. *De haeresibus*, H 54. Aecjanie lub eunomianie pochodzą od Aecjusza biskupa w Antiochii († 366), jest to skrajny odłam arianizmu, po raz pierwszy wystąpili na synodzie w Sirmium (351-352). Twierdzili, że stworzony Chrystus jest całkowicie niepodobny do wiecznego Boga. Por. F. STOPNIAK, *Aecjanie*, EK 1, 1985, 119; J.M. SZYMUSIAK, *Aecjusz*, EK 1, 1985, 120n.; *Aecjusz*, SWP 16; A. KREUZ, *Aetios*, LThK 1, 1957, 165.

³⁹ Głównym teoretykiem sekty aecjan był Eunomiusz, biskup Kyziku w Poncie (IV wiek). Odmawiali bóstwa Chrystusowi; utrzymywali, że człowiek jest zdolny poznać Boga; twierdzili iż Bóg nie zwraca uwagi na grzechy lecz na zachownie przepowiadanej wiary (patrz aecjanie H 27). Por. *Eunomiusz* SWP 138; J. LIÉBAERT, *Eunomios*, LThK 3, 1959, 1182n; S. LONGOSZ, *Eunomiusz*, EK 4, 1985, 1303-1304.

⁴⁰ Por. *De haeresibus*, H 70. Pryscylian urodził się w 340 roku w znakomitej rodzinie hiszpańskiej. Od 370 roku zaczął głosić swoją naukę, zabarwioną gnostycyzmem, w okolicach Kordowy i Mérida, gdzie zyskał dużą popularność dzięki surowej ascezie. W jego pismach znajdujemy ślady sabelianizmu, manicheizmu, fałszywe pojęcie prorocтва, obronę apokryfów, wiarę w astrologię. Do zarzutów natury dogmatycznej doszły też zarzuty natury moralnej i dyscyplinarnej. Być może, że za życia Pryscyliana, pryscylianizm nie był herezją lecz tylko przeniesieniem na Zachód surowych form monastycyzmu wschodniego, a później dołączyły się błędne poglądy. Dyskusja na ten temat nie jest jeszcze rozstrzygnięta. Por. *Pryscylianizm*, SWP 338n; A. FRANZEN, *Priscillianismus*, LThK 8, 1963, 769n; DANIELOU, MARROU, dz. cyt., 225.

⁴¹ Sabelianie patrz H 18.

⁴² Por. *De haeresibus*, H 38; *Indiculus*, H 34. Nowacjan (nie Nowat!) był antypapieżem (III wiek) za czasów pap. Korneliusza (251-253), który stworzył własny kościół "świętych" wyróżniający się surowym rygoryzmem. Por. *Nowacjan*, SWP 293; J. QUASTEN, *Novatianismus*, LThK 7, 1962, 1062-1064.

E VIII 5, 34: Nowacjanie pochodzą od Nowata, kapłana miasta Rzymu, który usiłując przywłaszczyć sobie tron kapłański, stworzył przeciw Korneliuszowi herezję, nie chcąc przyjmować apostatów i chrzcząc powtórnie ochrzczonych.

30. *HERMOGENIANIE*⁴³ uważają, że elementy świata lub dusze pochodzą nie od Boga lecz od stworzonych Aniołów.

E VIII 5,30: Hermogenianie nazwani od jakiegoś Hermogenesa, który wprowadzając pojęcie materii niestworzonej, porównał ją do niestworzonego Boga i stwierdził, że jest ona matką elementów (żywiółów) i boginią; ich zganił Apostoł jako służących elementom (Gal 4,5-9).

31. *EUTECHIANIE*⁴⁴ uważają, że Chrystus ma tylko jedną naturę i nie przyjął żadnego ciała z Dziewicy.

32. *SETIANIE*⁴⁵ mówią, iż Sem (Rdz 6,10) syn Noego jest Chrystusem, a Set (Rdz 4,25) był synem Adama zrodzonym z niebieskiej matki; dlatego potomstwo jego jest nazwane synami Bożymi.

E VIII 5,16: Setianie przyjęli imię od syna Adama, który był nazwany Setem, mówiąc, że jest on Chrystusem.

33. *TESSARESDEKATYCI*⁴⁶ obchodzą Paschę według żydowskiego zwyczaju czteremastego nizan.

E VIII 5,61: Tessaresdekatyci nazwani tak, ponieważ potwierdzają, że należy zachować Paschę z Żydami 14 nizan. Albowiem "tessares" znaczy "cztery", a "deka" - "dziesięć".

⁴³ Por. *De haeresibus*, H 59. Hermogenes był gnostykiem żyjącym na przełomie II i III wieku. Początkowo działał w Syrii, a następnie w Kartaginie, gdzie zwalczał go TERTULIAN. Uczył dualizmu i przeciwstawiał Bogu wieczną materię; chrystologia jego była sabeliańska (patrz H 18). Por. B. DEGÓRSKI, *Hermogenes z Kartaginy*, EK 6, 1993, 789; J. KRAUS, *Hermogenes*, LThK 5, 1960, 261; DANIELOU, MARROU, dz. cyt., 128n.

⁴⁴ Por. *De haeresibus*, H 41. Izydor odróżnia w swoim katalogu eutechian od eutyhian (patrz H 49), ale prawdopodobnie chodzi o tę samą sektę.

⁴⁵ Por. *De haeresibus*, H 19. Setianie lub setyci byli gnostycką sektą dualistyczną działającą między II a IV wiekiem. Por. EPIFANIUSZ, *Adv. haer.* 1,3,39 PG 41, 666-678; HIPOLIT, *Philosophoumena* 5,19-22, ed. M. MARCOVICH, Berlin 1986, 192-198; A. HALLEUX, *Sethianer*, LThK 9, 1964, 697.

⁴⁶ Por. *De haeresibus*, H 29. (W *Etymologii* nazwa brzmi: *Tessarescaedecatitae*). Nazwa pochodzi od dnia 14 Nizan, w którym świętowano w Azji prokonsularnej zmartwychwstanie Chrystusa, bez względu na to który był dzień tygodnia. W większej części Kościoła, zwłaszcza na zachodzie, obchodzono tę uroczystość zawsze w niedzielę, która wypadła dnia 14 Nizan lub też następowała po nim, to jest po pierwszej pełni księżyca, po zrównaniu dnia z nocą. Dopiero w II wieku prowincje Azji odstąpiły od swego zwyczaju. Por. BIHLMAYER, TÜCHLE, dz. cyt., 139.

34. ADAMIANIE⁴⁷ naśladowujący jakby Adama (Rdz 2,25), schodzą się razem nadzy, nadzy modlą się, nadzy także sprawują obrządki.

E VIII 5,14: Adamianie nazwani tak dlatego, że naśladowują nagość Adama i stąd modlą się nadzy i nadzy schodzą się ze sobą, zarówno mężczyźni jak i kobiety.

35. ANGELICI⁴⁸ czczą anioły.

E VIII 5,18: Angelici nazwani tak, bo czczą anioły.

36. APOSTOLICY⁴⁹ mówią, że nie mają życia wiecznego ci, którzy żyją w małżeństwie oraz ci, którzy posiadają cokolwiek własnego.

E VIII 5,19: Apostolicy dlatego przyjęli sobie tę nazwę, gdyż nie posiadając nic własnego, nie przyjmują nigdy tych, którzy na tym świecie coś użytkują.

37. HERAKLICI⁵⁰ między innymi błędami nie wierzą, że dzieci otrzymają królestwo niebieskie.

E VIII 5,33: Heraklici powstałi od założyciela Herakliusza. Przyjmują tylko mnichów, odrzucają małżonków; nie wierzą, że dzieci osiągną królestwo niebios.

⁴⁷ Por. *De haeresibus*, H 31. Od II do IV wieku pod tą nazwą spotykamy skrajne odłamy gnostyków i manichejczyków, niekiedy były u nich nawet elementy orgiastyczne. Por. Cz. BARTNIK, *Adamici*, EK 1, 1985, 75; K. ALGERMISEN, *Adamiten*, LThK 1, 1957, 134.

⁴⁸ Por. *De haeresibus*, H 39. Oddawali oni boską cześć Aniołom i idąc za gnostykami przypisywali Aniołom dzieło stworzenia świata. Sekta rozwinęła się w III wieku głównie we Frygii i Pizydii. Według nich pośrednictwo Aniołów miało być nawet skuteczniejsze od pośrednictwa Chrystusa. Por. Cz. BARAN, *Angelici*, EK 1, 1985, 546n.

⁴⁹ Por. *De haeresibus*, H 40. Apostolicy zwani też apotaktytami byli sektą enkratystyczną działającą na przełomie III i IV w. w Azji Mniejszej. Potępiali oni małżeństwa i własność prywatną; nie używali wina i dlatego nie przyjmowali Eucharystii. Por. J. WOJTKOWSKI, *Apostolicy*, EK 1, 1985, 814n.; K. ALGERMISEN, *Apostoliker*, LThK 1, 1985, 757.

⁵⁰ Por. *De haeresibus*, H 47. Haeraklici pochodzili prawdopodobnie od Herakleona, a nie Herakliusza, jak podaje Izydora w *Etymologiach*. Był on gnostykiem z połowy II wieku i uczniem Walentyna. Nie uznawał Starego Testamentu za objawione Pismo, umieścił demiurga (stwórcę świata) jako niższego od Logosu, zbawienie uzależnił od wiedzy - poznania. Por. A. KOWALSKI, *Herakleon*, EK 6, 1993, 726n.; J. CROUZEL, *Herakleon*, LThK 5, 1960, 338; *Herakleon*, SWP 184; DANIELOU, MARROU, dz. cyt., 92n.

38. *AERLANIE*⁵¹ zabraniają składać ofiary za zmarłych. Oni także nie posiadają nic własnego.

E VIII 5,38: Aerianie zostali nazwani od pewnego Aeriusza. Oni odrzucają składanie ofiar za zmarłych.

39. *ANTYDIKOMARIANICI*⁵² mówią, że Dziewica Maryja po narodzeniu Chrystusa była związana z mężczyzną.

E VIII 5,46: Antydykomarianicy zostali tak nazwani dlatego, że sprzeciwiają się dziewictwu Maryi, twierdząc, że po narodzeniu Chrystusa współżyła ze swoim mężem.

40. *ARABICI*⁵³ mówią, że dusze umierają razem z ciałem i na nowo oboje razem zmartwychwstają.

E VIII 5,59: Arabici zostali tak nazwani, ponieważ powstałi w Arabii, mówią że dusza umiera z ciałem, i że na końcu jedno i drugie zmartwychwstanie.

41. *TERTULIANIŚCI*⁵⁴ głoszą, że dusza jest wprawdzie nieśmiertelna, ale cielesna i wierzą, że dusze grzeszników po śmierci zmieniają się w demony.

E VIII 5,60: Tertulianiści nazwani są od kapłana Tertuliana z prowincji Afrykańskiej, miasta Kartaginy. Głoszą oni, że dusza jest nieśmiertelna, ale

⁵¹ Por. *De haeresibus*, H 53. Aerianie to nieliczna sekta z IV i V wieku w Armenii Mniejszej utworzona przez Aeriusza z Pontu (ok. 300-375 r.). Doktryna ich wiązała się z rozpowszechnioną wiarą w odnowę człowieka i życia ziemskiego przez ascezę. Specyfika tej gminy dotyczyła głównie spraw kultu i dyscypliny: utożsamiali prezbiterat z biskupstwem; odrzucali święcenie Paschy i postu z nakazu; oraz uważali za bezużyteczne modlitwy i jałmużny za zmarłych. Por. Cz. BARTNIK, *Aerianie*, EK 1, 1985; H. BACHT, *Aerios*, LThK 1, 1957, 164n.

⁵² Por. *De haeresibus*, H 56. Antydykomarianicy to była sekta odrzucająca naukę o dziewictwie Najświętszej Maryi Panny i zwalczająca jej kult. Istniała w IV wieku w Arabii. Powstanie tej sekty miało raczej podłoże obyczajowe, a nie doktrynalne i wiązało się z praktyką zamieszkiwania wspólnie niezamężnej kobiety i mężczyzny poświęconych Bogu. Por. EPIFANIUSZ, *Adv. Haer.*, 3,3,78, PG 42, 700-740; A. KRUPA, *Antydykomarianicy*, EK 1, 1985, 710; G. SÖLL, *Antidykomarianiten*, LThK 1, 1957, 638.

⁵³ Por. *De haeresibus*, H 83. Jest to bliżej nieznana sekta. Ich nazwa może pochodzić od Arabii, gdzie mieli powstać lub od założyciela - Arabina (?). Por. A. WEISS, *Arabia*, EK 1, 1985, 847.

⁵⁴ Por. *De haeresibus*, H 38. Tertulian był retorem i apologetą z Kartaginy (ok. 155 - ok. 220), który założył sektę tertulianistów, która przetrwała do czasów św. Augustyna. Widział on w człowieku jedynie istotę materialną i zmysłową; również i Boga pojmował jako cielesnego, bo Duch jest też ciałem "w swoim rodzaju". Por. Z. KRASZEWSKI, *Tertulian*, SWP 377-381; B. KÖTTING, *Tertullianus*, LThK 9, 1964, 1370-1374; DANIELOU, MARROU, *dz. cyt.*, 117-120.

cielesna i sądzą, iż dusze ludzi grzesznych po śmierci zamieniają się w demony.

42. *DONATYŚCI*⁵⁵ głoszą, że chociaż Syn jest tej samej substancji co Ojciec, to jednak jest mniejszy, a Duch Święty mniejszy od Syna. Powtórnie również chrzczą katolików.

E VIII 5,51: Donatyści nazwani od pewnego afrykańczyka Donata, który przybywając z Numidii, omamiał prawie całą Afrykę swoim poglądem, twierdząc, że Syn jest mniejszy od Ojca i Duch Święty jest mniejszy od Syna, i powtórnie chrzcząc katolików.

43. *MONTENSES*⁵⁶ równymi są błędem z donatystami⁵⁷ i nowacjanami⁵⁸.

E VIII 5,35: Montenses nazwani heretykami, gdyż uciekli w góry w czasie prześladowań; z tej przyczyny rozłączyli się z ciałem Kościoła katolickiego.

44. *HELWIDIANIE*⁵⁹ wyznają, że Maryja była dziewicą przed narodzeniem (Jezusa), ale nie po narodzeniu.

E VIII 5,57: Helwidianie nazwani od Helwidiusza, którzy mówią, że po narodzeniu Chrystusa Maryja urodziła innych synów z męża Józefa.

45. *JOWINLANIE*⁶⁰ twierdzą, że nie ma żadnej różnicy zasługi między zamężnymi i dziewicami.

⁵⁵ Por. *De haeresibus*, H 69; *Indiculus*, H 32. Donatyści pochodzą od Donata - biskupa Kartaginy († 355). Odmawiali ważności sakramentów udzielanych przez niegodnych szafarzy. Organizowali oni szturmowe grupy ascetów (circelliones wstrzemięźliwych), których popularnie nazwano circumcelliones (Patrz H 47). Byli oni rygorystami i skłaniali się do idei czystego Kościoła, dołączając do donatystów i wspierając ich militarnie. Ruch ten zakończył się pod panowaniem Wandalów. Por. F. DRĄCZKOWSKI, *Donatyzm*, EK 4, 1985, 111-113; J. RATZINGER, *Donatismus*, LThK 3, 1959, 504n.; *Donat*, SWP 123n.

⁵⁶ Por. *De haeresibus*, H 35. Prawdopodobnie chodzi tu o montanistów, a nie o montensów jak pisze Izidor.

⁵⁷ Donatyści - patrz H 42.

⁵⁸ Nowacjanie - patrz H 29.

⁵⁹ Por. *De haeresibus*, H 84; *Indiculus*, H 22. Helwidiusz był prawdopodobnie Rzymianinem z przełomu IV i V wieku. Helwidianie odmawiali dziewictwa Najświętszej Maryi Pannie po urodzeniu Jezusa. Por. A. KOWALSKI, *Helwidiusz*, EK 6, 1993, 670; *Helwidiusz*, SWP 183n.; H. RAHNER, *Helvidius*, LThK 5, 1960, 225n.

⁶⁰ Por. *Indiculus*, H 23. Odrzucali oni różnicę wielkości zarówno grzechów, jak i dobrych uczynków, zarówno łaski i zasługi w tym życiu, jak również nagrody i kary w życiu przyszłym. Przeczyli także dziewictwu Najświętszej Maryi Panny w chwili narodzenia Chrystusa i później. Por. *Jowinian*, SWP 231; H. ERHARTER, *Jovinianus*, LThK 5, 1960, 1147n.

E VIII 5,56: Jowinianie, nazwani od pewnego mnicha Jowiniana twierdzącego, że nie ma żadnej różnicy między małżonkami i dziewicami oraz między poszczaćcymi, a uczującymi.

46. *LUCYFERLANIE*⁶¹ mówią, że dusza jest utworzona (razem) z ciałem i pochodzi z substancji ciała.

E VIII 5,55: Lucyferianie pochodzą od biskupa Lucyfera z Sardynii. Potępiają oni biskupów katolickich, którzy przyłączyli się za prześladowań Konstantyna do wiarołomstwa arian, potem skarceni starali się powrócić do wiary katolickiej, czy to dlatego że uwierzyli, czy też udawali że uwierzyli; tych Kościół katolicki przyjął z miłością macierzyńską, jak Piotra, gdy płakał po zaparciu się (Mt 26, 75). Przyjmujący dumnie tę miłość macierzyńską, a równocześnie nie chcąc ich przyjąć, odstąpili od łączności z Kościołem i z samym Lucyferem swym założycielem, zasłużyli na to, aby upaść (Por. Iz 14,12).

47. *CIRCUMCELIONI*⁶² w niezdrowej miłości do męczeństwa sami siebie zabijają ogniem lub mieczem, aby gwałtownie zabitych nazywano ich męczennikami.

E VIII 5,53: Circumcelioni nazwani tak, gdyż są dzikimi, których nazywają KOTOPITAMI⁶³; mają naukę (podobną do) uprzednio wymienionej (tzn. do BONAZJAN⁶⁴) herezji. Oni z umiłowania męczeństwa zabijają samych siebie, aby gwałtownie odchodzących z tego świata nazwano męczennikami.

48. *NESTORIANIE*⁶⁵ głoszą, że ze Świętej Maryi narodził się Chrystus, ale tylko człowiek, a nie Bóg; a godność została mu nadana za zasługę.

E VIII 5,64: Nestorianie nazwani od Nestoriusza biskupa Konstantynopolańskiego, który uważał, że Dziewica Maryja to rodzicielka nie Boga lecz tylko człowieka i twierdził, że (Bóg) uczynił inną osobę cielesną, a inną

⁶¹ Por. *Indiculus*, H 26. Lucyferiusz z Calaris na Sardynii był biskupem († 370), który odznaczał się rygoryzmem w traktowaniu "heretyków". Samowolnie wyświęcił Paulina na biskupa Antiochii, aby zastąpić niegodnego, jego zdaniem, Malecjusza. Tym nadużyciem zapoczątkował schizmę antiocheńską, która trwała do 388 roku. Por. *Lucyferiusz*, SWP 267n.; K. BAUS, *Lucifer*, LThK 6, 1961, 1173n.

⁶² Por. *Indiculus*, H 33 (Patrz H 42) Por. H. TÜCHLE, *Circumcellionem*, LThK 2, 1958, 1206.

⁶³ Nie mamy bliższych wiadomości.

⁶⁴ Nie mamy bliższych informacji.

⁶⁵ Por. *Indiculus*, H 40. Nestoriusz (ok. 383-451 r.) był patriarchą Konstantynopola. Odróżniał on dwie natury Chrystusa, w duchu szkoły antiocheńskiej, zamiast podejść od strony jedności osoby. W rezultacie nie rozumiał, że czynności ludzkie i mękę ludzką natury Chrystusa, czyli człowieka Jezusa, trzeba odnosić do jednej osoby Syna Bożego. Istnieje pogląd, że sam Nestoriusz nie był nestorianinem, a dopiero jego następcy niewłaściwie interpretowali jego naukę. Por. *Nestoriusz*, SWP 289n.; R. LEYS, *Nestorianismus*, LThK 7, 1962, 885-888; DANIELOU, MARROU, dz. cyt., 256n.

boską; uwierzyli, że nie ma jednego Chrystusa w słowie Boga i w ciele, lecz głoszą, że osobno (istnieje) Syn Boga i osobno syn człowieka.

49. *EUTYCHLANIE*⁶⁶ twierdzą, iż w Chrystusie nie było doskonałego człowieka.

E VIII 5,65: Eutychanie nazwani od Eutychesa opata konstantynopolitańskiego, który przeczy że Chrystus po wniebowstąpieniu jest obecny w dwóch naturach lecz ma tylko boską naturę.

Także Żydzi, którzy zostali wyżej wspomniani, są wyodrębnieni w tych herezjach, między którymi zachodzi ta różnica.

50. *EFNEIC*⁶⁷ mówią, że Chrystus wszystkich pouczył o powściągliwości.

51. *GALILEJCZYCY*⁶⁸ mówią, iż Chrystus uczył, ażeby cezara nie nazywali Bogiem (Mt 22,21).

52. *MARBONEIC*⁶⁹ przypuszczają, że Chrystus jest tym, który pouczył ich o wszystkich przepisach święcenia szabatu.

53. *FARYZEUSZE*⁷⁰ przeczą, że Chrystus przyszedł i nic nie zachowują z poprzednio wymienionych rzeczy.

E VIII 4,3: Faryzeusze przeczą, że Chrystus przyszedł i nie mają udziału w rzeczach wyżej wspomnianych. Faryzeusze i saduceusze sprzeciwiają się między sobą. Albowiem nazwę "faryzeusze" tłumaczy się z hebrajskiego jako "oddzieleni", dlatego że przedkładają sprawiedliwość nad tradycję i zwyczaje,

⁶⁶ Por. *De haeresibus*, H 41. Eutyches (ok. 370-455 r.) był mnichem konstantynopolitańskim. Według niego Chrystus nie mógł mieć dwóch natur, chociaż jest jednocześnie człowiekiem i Bogiem (obawiał się nestorianizmu). Na jego nauce oparli się niektórzy monofizyci, choć monofizytyzm nie jest jego dziełem. Por. *Eutyches*, SWP, 141; J. MISIUREK, *Eutyches*, EK 4, 1985, 1347; P. Th. CAMELOT, *Eutyches*, LThK 3, 1959, 1213n.; DANIELOU, MARROU, dz. cyt., 261n.

⁶⁷ Por. *Indiculus*, H 1. Prawdopodobnie była to jakaś zbyt rygorystyczna sekta mająca zabarwienie gnostyckie, ale brak jest bliższych informacji.

⁶⁸ Por. *Indiculus*, H 2. Galilejczycy to nie sekta chrześcijańska lecz mieszkańcy północnej Palestyny. Po najeździe asyryjskim i chaldejskim osiedliło się tam wielu pogan. Od tego czasu Galilejczycy, łatwo rozpoznawani po wymowie, byli przedmiotem pewnego lekceważenia ze strony pozostałych Żydów. Por. PEB 1, 406n.; *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 267.

⁶⁹ Por. *Indiculus*, H 3. Marboneici jest to bliżej nieznaną sektą. Z informacji samego Izydora można wnosić, że była to być może sekta judaistyczna o podłożu gnostyckim.

⁷⁰ Por. *Indiculus*, H 4. Poprawna forma "deuterosis", E.A. SOPHOCLES, *Greek Lexicon of the Byzantine Period*, 1, N.Y b.d.w., 353, = Miszna. Por. PEB 1, 368n.; *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 257; J. LEBRETON - I. ZEILLER, F. FLICHE - W. MARTIN, *Historia Kościoła, Początki chrześcijaństwa*, 1939, t. 1, 55n.

które nazywają "deutereseis" (Miszna). Dlatego i lud nazywa ich "oddzielnymi", jakby przez sprawiedliwość.

54. SADUCEUSZE⁷¹ lekceważą zmartwychwstanie mówiąc: w księdze Rodzaju zostało napisane: "Prochem jesteś i w proch się obrócisz" (Rdz 3,19).

E VIII 4,4: Saduceusze przeczą zmartwychwstaniu, mówiąc, że jest powiedziane w księdze Rodzaju: "Prochem jesteś i w proch się obrócisz" (Rdz 3, 19). Saduceusze to znaczy SPRAWIEDLIWI. Przywłaszczają sobie to, czym nie są, ponieważ przeczą zmartwychwstaniu ciał i głoszą, że dusza ginie razem z ciałem. Przyjmują oni tylko pięć ksiąg Prawa, a odrzucają przepowiednie Proroków.

55. GENIŚCI⁷² chwalą się, że są synami Abrahama.

E VIII 4,7: Geniści ośmielają się twierdzić, iż są z rodu Abrahama nazwani tak, bo chwalą się, iż są z rodu Abrahama. Albowiem gdy lud Boży przybył do Babilonii, bardzo wielu powiązało się z kobietami babilońskimi porzucając swoje żony, a niektórzy chociaż nawet zadowoleni małżonkami izraelskimi, albo z nich zrodzeni, gdy powrócili z Babilonii, oddzielili się od całego ludu i przybrali sobie to chełpliwe imię.

56. MERYŚCI⁷³ nie wierzą wszystkim kanonicznym księgom mówiąc: (niektórzy) Prorocy przepowiadali w różnym duchu.

E VIII 4,8: Meryści są nazwani tak dlatego, gdyż rozdzielają Pismo nie wierząc we wszystkich Proroków i mówiąc, że prorokowali oni raz w tym, raz w innym duchu. "Merys" bowiem po grecku znaczy część.

57. SAMARYTANIE⁷⁴ to są ci, którzy przeniesieni przez Asyryjczyków zachowali mieszany obrządek, częściowo żydowski, częściowo pogański.

⁷¹ Por. *Indiculus*, H 5. Saduceusze należeli do duchowej i świeckiej arystokracji. Wyróżniali się tym, że wyłączne znaczenie nadawali Prawu pisanemu na niekorzyść tradycji ustnej i odrzucali wiarę w zmartwychwstanie ciał oraz w Aniołów. Po zburzeniu Jerozolimy, a wraz z nią świątyni stracili oni wszelką polityczną powagę i wpływ na naród. Por. *PEB* 2, 463n; *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 555; *LEBRETON, ZEILLER, FLICHE, MARTIN*, dz. cyt., 53n.

⁷² Por. *Indiculus*, H 6. Prawdopodobnie było to jedno ze stronnictw żydowskich, ale brak jest bliższych informacji.

⁷³ Por. *Indiculus*, H 7. Być może stanowili oni stronnictwo żydowskie, podobnie nieco do saduceuszy (patrz H 54) ze względu na odrzucenie części Pisma św.

⁷⁴ Por. *Indiculus*, H 8. Samarytanie nie zostali dopuszczeni przez powracających z niewoli babilońskiej Żydów do wspólnego kultu przy świątyni Jerozolimskiej, gdyż mieszały się z poganami i przejęły od nich także częściowo religijne zwyczaje. Dlatego wybudowali dla siebie świątynię na górze Garizim i tam sprawowali kult. Por. *PEB* 2, 476-478; *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 557n.; *H. HAAG, Samaria III, LThK* 9, 1964, 294n.

E VIII 4,9: Samarytanie, których przeniesiono na (to) miejsce wtedy, gdy Izraelici zostali pojmani i uprowadzeni do Babilonii; przybywszy do okolic ziemi Samarii trzymają się częściowo zwyczaju żydowskiego, który poznali dzięki przyprowadzonemu z powrotem kapłanowi, a częściowo zwyczaju pogańskiego, który zachowali w kraju, w którym się urodzili; albowiem zupełnie oddzielili się w swoich zwyczajach od Żydów, których praktyki religijne z pewnością są wszystkim znane. Nazwani są Samarytanami, ponieważ zachowują jedynie Prawo. Proroków bowiem nie przyjmują.

58. *HERODIANIE*⁷⁵ *obwieszczają, że Herod jest Chrystusem.*

E VIII 4,10: Herodianie. Ta herezja powstała w czasach Zbawiciela. Czczą oni Heroda, mówiąc, że jest Chrystusem.

59. *HEMEROBAPTYŚCI*⁷⁶ *to ci, którzy codziennie obmywają swoje ciała, domy oraz sprzęt.*

E VIII 4,11: Hemerobaptyści, którzy codziennie pokrapiają swoje ciała, domy i sprzęty, dlatego (tak nazwani), bo codziennie obmywają swoją odzież i ciała.

Następnie po wyliczeniu herezji, znowu mówimy o pogańskich prawdach, między którymi zachodzą te różnice.

60. *PLATONICY*⁷⁷ *mówią, że świat i Anioły powstały z wiecznego Boga, zaś ludzie zostali stworzeni z rozkazu Boga przez Aniołów. Oni chociaż wierzą w wieczność duszy, to jednak sądzą, że po wielu wiekach dusze wracają w ciała dzikich zwierząt lub ptaków.*

E VIII 6,7: Platonicy nazwani od filozofa Platona. Twierdzą oni, że Bóg jest stwórcą dusz, a ciała - Aniołowie. Mówią, że dusze po wielu latach powracają do różnych ciał.

⁷⁵ Por. *Indiculus*, H 9. Herod Antypas był synem Heroda Wielkiego i Maltake, młodszym bratem Archelausa, urodził się w 22 roku przed Chrystusem, był tetrarchą Galilei i Perei. Trudno przyjąć definicję Izydora, że herodianie uznawali Heroda za Mesjasza, chociaż oczywiście Herod Antypas miał swoich zwolenników (jednak jako przywódca polityczny, a nie religijny). Por. *PEB* 1, 459; *Słownik Nowego Testamentu*, dz. cyt., 292; H. ORDON, *Herodianie*, *EK* 6, 1993, 796.

⁷⁶ Por. *Indiculus*, H 10. Hermerobaptyści to ci spośród Żydów, którzy skrupulatnie przestrzegali zwyczajów obmyć rytualnych (szczególnie faryzeusze - patrz H 53 i esenejczy). Por. EPIFANIUSZ, *Adv. hear.*, I, I H 17 PG 41, 256-257; *Hemerobaptyści*, *PEK* 15-16, 1908, 128.

⁷⁷ Izydor krzyżuje dwa pojęcia: chrześcijańskie - jak we wstępie i wzięte z literatury klasycznej, gdzie Platona i stoików można nazwać herezjami (Por. *Słownik łacińsko-polski*, dz. cyt., 692). Por. *Indiculus*, H 15. Por. W. JAEGER, *Paideia*, tł. M. Plezia, Warszawa 1964, t. 2; E. GILSON, *Bóg i filozofia*, tł. M. Kochanowska, Warszawa 1982; M. KRĄPIEC, *Filozofia i Bóg*, w: *O Bogu i o człowieku*, red. B. Bejze, Warszawa 1968, t. 1, 11-55.

61. *EPIKUREJCZYCY*⁷⁸ mówią, że Bóg nie troszczy się o nic i nie gniewa się ani nie obdarza łaską. Wierzą w niezliczone światy, głoszą szczęśliwość życia w rozkoszach ciała i głoszą, że dusze giną razem z ciałami. Oni dlatego przeczą, że rzeczy ludzkie obejmuje opieka Boga, aby przekonać o bezkarności zbrodni. Dodają nadto, że boska opatrność i rozum nie rządzą światem lecz przypadkowe uwodzicielskie zdarzenia, ponieważ tylko los rządzi po rozwiązaniu prawa.

E VIII 6,15: Epikurejczycy nazwani od Epikura, pewnego filozofa czciciela próżności a nie mądrości, którego sami filozofowie nazywali wieprzem⁷⁹, jakby obracającym się w cielesnym błocie, twierdząc że przyjemność cielesna jest największym dobrem; on także mówił, że żadna boska opatrność nie kieruje i nie rządzi światem. Lecz pochodzenie rzeczy przypisał atomom, to jest niepodzielnym i całościowym cząstkom: poprzez przypadkowe ich połączenia powstały i powstają wszystkie ciała. Twierdzą zaś, że Bóg niczego nie czyni: wszystko składa się z cząstek i dusza nie jest niczym innym jak ciałem. Dlatego powiedział: "Gdy umrę, nie będzie mnie".

62. *STOICY*⁸⁰ mówią, że jednakowe są wszystkie grzechy i równe kary; choć mają wielką powagę, głoszą że dusza jednak ginie. Kochają moc i wstrzeźliwość oraz pożądanie chwały wiecznej, chociaż przyznają, iż nie są wieczni.

E VIII 6,8: Stoicy nazwani od miejsca. Portyk bowiem w Atenach był nazwany "poikilen stoa", na nim były pomalowane czyny mędrców i dzieje bohaterskich mężów. W tym portyku dyskutowali mędrce, dlatego nazwani są stoikami. Po grecku bowiem "portyk" nazywa się "stoa". Tę sektę założył Zenon. Przeczą oni, że ktokolwiek może stać się szczęśliwy bez cnoty. Twierdzą, iż wszystkie grzechy są takie same mówiąc: "Takim samym jest złoczyńca, ten, który ukradnie słomę jak złoto; który zabije ptaka (nurka) jak i który zabije konia. Przeszstępstwa dokonuje bowiem nie zwierzę lecz dusza". Mówią oni również, że dusza ginie razem z ciałem. Twierdzą, że nie ma cnoty powściągliwości. Kochają wieczną sławę, choć wyznają, że nie są wieczni.

63. *AKADEMICY*⁸¹ określają, że wszystko jest niepewne i że nie ma niczego, co jest do tego stopnia prawdziwe, że nie byłoby wątpliwe. Stąd ta przeciwność: fizycy oznaczają że coś wiedzą, akademicy, że nic.

⁷⁸Por. *Indiculus*, H 16. Por. M. KURDZIAŁEK, *Epikureizm*, EK 4, 1985, 1033n. Por. W. TATARKIEWICZ, *Historia filozofii*, Warszawa 1983, t. 1, 144n.

⁷⁹ Por. HORACY, *Epist.* 1,4,16; CICERO, *In Pisonem* 37.

⁸⁰ Por. *Indiculus*, H 12. Por. TATARKIEWICZ, *dz. cyt.*, 140n.

⁸¹ Por. TATARKIEWICZ, *dz. cyt.*, 110n.

E VIII 6,11: Akademicy nazwani od willi Platona - Akademii ateńskiej, gdzie ten Platon uczył. Sądzą oni, że wszystko jest niepewne: lecz jak należy przyznać, jest wiele rzeczy niepewnych i tajemnych, które Bóg chciał zakryć przed rozumem ludzi, to jednak wiele (takich), które można ująć zmysłami i pojąć rozumem. Tę sektę wymyślił filozof Arkezylaus z Cyreny.

64. *MATEMATYCY*⁸² obserwują drogi gwiazd i na ich podstawie określają przebieg życia ludzkiego. Mówią, że słońce jest większe niż ziemia.

E VIII 9,23-25: Wieszczykarze nazwani tak z powodu rozważania dni narodzin. Określają bowiem z dwunastu znaków niebieskich (zodiaku) narodziny ludzi i próbują dla rodzących się wyznaczać na podstawie układu gwiazd charakter, bieg życia, wypadki; to jest kto w jakim znaku urodził się albo jaki będzie wynik życia tego, który rodzi się. Powszechnie są oni nazywani matematykami; ten rodzaj zabobonu łacinnicy nazywają konstelacjami, to jest oznaczenie gwiazd, w jaki ułożone są w chwili gdy ktoś się rodzi. Początkowo zaś objaśniających gwiazdy zwano magami, jak o nich czyta się w Ewangelii, gdy głosili narodzenie Chrystusa (Mt 2,2); następnie tylko tą nazwą - matematyków. Ta sztuka wiedzy aż do Ewangelii była uznawana, żeby po określeniu przyjścia Chrystusa potem już nikt nie wyznaczał czyjegoś narodzenia z nieba.

DE HAERESIBUS LIBER BY ISIDORUS OF SEVILLA

Summary

De haeresibus liber is an interesting catalogue of the heresies, which comes from the Visigot Spain of the 7-th century. This work of Isidorus of Sevilla is not original, but was inspired by *De haeresibus* of saint Augustin and *Indiculus* of Ps. Hieronymus. These two writers refer to the Greek catalogues of the heresies. We can also notice, typical for Isidorus, inclination to discover the etymology.

The author made the translation and gave the commentary of *De haeresibus liber* (the new edition of E.A.C. Vega, *PLSuppl* 4, 1815-1820) with the parallel fragments of *Etymologiarum sive Originum libri XX* (ed. W.M. LINDSAY, 1-2, Oxford 1966).

⁸² Matematycy lub raczej astrologowie byli uczonymi starożytności, którzy badali rzekomy wpływ ciał niebieskich i ich położeń na zjawiska ziemskie, zwłaszcza związane z życiem człowieka. Por. S. ZIĘBA, *Astrologia*, EK 1, 1985, 1010n; J.Ch. PILZ, *Astrologie*, LThK 1, 1957, 964n.